

הורדוס שלא הכרנו: מקוואות, חברה ופוליטיקה בארמונות הורדוס

איל רגב

לדימויו המוכר של הורדוס כמלך אדומי-יהודי-הלניסטי רודף ורדוף אחראי יוסף בן מתתיהו. כך למשל, הוא מבקר את הורדוס על כך שהפר את חוקי האבות בהכניסו לירושלים משחקי גלדיאטורים, הצגות תאטרון, ואף כתובות ואותות ניצחון של הקיסר (קדמ' טו 267–276), וכי בהחניפו לקיסר הפר את חוקי היהודים (שם, 328). אשר להתנהלותו מול מקורביו ואנשי חצרו, נאמר כי בסמוך לאמצע כהונתו הורדוס הקיף את עצמו באנשי בטחון (קדמ' טו 327), ומספר שנים טרם מותו הוא חשש מקשר נגדו ולא נתן לידידיו להיכנס לארמונותיו (קדמ' טז 241–243).

ההיסטוריונים המודרניים אימצו דימוי זה במלואו.¹ חשיפת ארמונותיו המפוארים של הורדוס במצדה, הרודיון, יריחו וקיסריה גרמה לחיזוק המסקנה שהורדוס היה קודם כל מלך בסגנון הלניסטי-רומי. דומה שהממצא הארכאולוגי פורש לאור הידיעות ההיסטוריות, כפי שקורה לעיתים רבות בחקר תקופת בית שני.

במאמר זה ברצוני לבחון את זהותו והתנהגותו של הורדוס (כמו גם של אנשי חצרו) על פי הממצא הארכאולוגי בארמון המערבי ובארמון הצפוני במצדה, בהרודיון עילית ותחתית, שלושת ארמונות יריחו, וארמון שונית הסלע בקיסריה. לשם כך נניח לרגע לתיאורים וההערכות המפורטים בכתבי יוסף בן מתתיהו וניתן לעובדות החומריות לדבר בעד עצמן. לצורך הדיון, הבה נניח שכל שיש בידינו הם ארמונות הורדוס, וננסה לשחזר לאור הממצא הארכאולוגי את דמותו של הורדוס בשני היבטים: א. באיזה מידה הוא ואנשיו שמרו על אורח חיים/הלכה יהודיים – ובעקבות כך על זהות יהודית נוכח העולם ההלניסטי-רומי. לשם כך נבחן את המקוואות בארמונותיו. ב. מה היו היחסים בין הורדוס לבין האורחים בארמונותיו כמו גם אנשי חצרו: האם הוא היה מלך מרוחק ומפוחד? האם ניתן לראות סימנים לכך שהשתרר על הסרים למרותו? לצורך הדבר ננתח את היחס בין החדרים השונים ושימושיהם בכמה מארמונותיו.

* הדברים מבוססים על מאמריי Regev 2010; Regev 2012

¹ על יחסו ליהדות ראה: כשר וויצטום 2007: 172-77; fuchs 2002; Richardson 1999: 30-32, 62-68; את האופי ההלניסטי הזר ליהדות של הורדוס הדגיש יתר על המידה – Kokkinos 1998: 86-139, 342. על אופיו ההרסני של הורדוס ויחסיו הקשים עם הסובבים לו, ראה: שליט תש"ך, עמ' 60-84, 274-301; כשר וויצטום 2007: 131-128, 167-158, 267-264, 307-304, 323-318.

א. מקוואות הורדוס

הממצא הארכאולוגי המובהק המלמד על שמירת מצוות או אורח חיים יהודי בימי בית שני הוא מקווה הטהרה. מוסכם על רוב החוקרים כי מתקן חצוב, מטויה ובעל מספר מדרגות הוא מקווה. מתקנים אלה נפוצים מאד בתקופת בית שני (רייך תש"ן; Zissu and Amit 2008). מקוואות טהרה נפוצים מאד בארמונות הורדוס, באופן שטרם נתנו עליו את הדעת עד כה. ובסוקרנו את הממצא, יש לשים לב לא רק למספר המקוואות, אלא גם להקשרם הארכאולוגי – באיזה חלק של מתחם הארמון הם ממוקמים, ולפיכך מי השתמש בהם.

מצדה (8 מקוואות): שני מקוואות נתגלו בארמון המערבי, בסמוך לבית המרחץ, (חדרים 419, 546, השני נוסף בשלב ב' של הארמון). בבית המרחץ הרומי הסמוך לארמון הצפוני נחשף מקווה, ובנוסף לו גם בריכת מים מדרגת ששימשה כפריג'ידריום (חדר המרחץ הקר) של בית המרחץ (חדרים 103, 107). בבית המרחץ שבמפלס העליון של הארמון הצפוני נתגלתה בריכה מדרגת ששימשה ככל הנראה כפריג'ידריום (חדר 1090). פריג'ידריום נוסף שכלל מדרגות נמצא בבית המרחץ שבמפלס התחתון של הארמון הצפוני (חדר 8). מתקן נוסף נמצא מדרום-מערב למפלס האמצעי של הארמון הצפוני (בריכה 67). בבית המרחץ הקטן מדרום למקבץ המחסנים נתגלה מקווה נוסף (חדר 239) ויש לשער כי שימש את חיל המשמר של הורדוס.²

יריחו (12 מקוואות): בארמון הראשון שבנה הורדוס ביריחו (נחפר על ידי פריצ'רד וכונה בתחילה בטעות 'הגימנסיון') נתגלו שני מקוואות: בריכת פריג'ידריום מדרגת בבית המרחץ ממערב לכניסה לארמון וכן סמוך לבית המרחץ שממזרח לכניסה (ובצמוד לה בריכת אוצר, כלומר ללא מדרגות, אשר שימשה להכשרת מי המקווה המדרוג הסמוך).³ מדרום לארמון השני, שנבנה על חלק מחורבות ארמונות התאומים החשמונאיים, נתגלה מקווה עם אוצר (A[L] 283, 350).⁴ בית המרחץ של הארמון השני כלל בריכת פריג'ידריום מדרגת (A[L] 345) ששימשה גם כמקווה.⁵ בארמונו השלישי של הורדוס (ארמון האופוס רטיקילטום) נבנתה בריכת פריג'ידריום מדרגת נוספת, ובשלב מאוחר יותר נוסף לה מקווה בסמוך (B 147–148).⁶

סמוך למתחם הארמונות ההרודיאניים ביריחו חשף נצר וילות מימי הורדוס. באחת מהן שממזרח לארמון השלישי ובצמוד לו, נתגלו מקווה ואוצר (B 212, 214). מדרום-מזרח לארמונות התאומים החשמונאיים ומצפון-מערב לארמון השלישי של הורדוס נתגלה פריג'ידריום מדרוג וכן מקווה עם אוצר (AK 13–14). מדרום לארמונות החשמונאיים ומערבית לארמון השלישי של הורדוס נמצא מקווה קטן בסמוך לבית המרחץ, ובסמוך לו

² ראו בהתאמה: Netzer 1991: 251, n. 10, 259–262, 274–275; 82, 86–87; 128–130; 166–167; 157–158; 177, 183. לא כללנו כאן, כמובן, את המקוואות שנוספו על ידי המורדים. ראו למשל,

נצר, שם, עמ' 218, 221–222.

³ נצר תש"ס: 33.

⁴ ראו: Netzer 2001: 214–217. אמנם מקוואות אלה נבנו בתקופה החשמונאית אך יש להניח שהמשיכו להשתמש בהם גם בתקופה ההרודיאנית.

⁵ Netzer 2001: 212

⁶ Netzer 2001: 267–270

ככל הנראה בריכת אוצר (A[M] 537–538).⁷ סביר להניח כי מבנים אלה לא שימשו את הורדוס עצמו, אך הם עשויים להעיד על מנהגם של אישים או הקרובים לו. נוסף לכל אלה, באחווה ההרודיאנית הסמוכה, היו שלושה צמדי מקוואות ואוצרות בסמוך למתקנים חקלאיים.⁸ הללו מעידים אולי על הכנת תוצרת חקלאית בטהרה בידי אריסיו של הורדוס.

הרודיון (4 מקוואות): במבצר ההר, הרודיון עילית, נמצא בבית המרחץ פריגי'דיריום בעל מדרגות.⁹ בהרודיון תחתית נתגלו מקוואות נוספים: בבית המרחץ שבאגף הצפוני של הארמון נתגלתה בריכה מדורגת נוספת ששימשה כפריגי'דיריום, ולצידה בריכת אוצר;¹⁰ בריכה גדולה מדורגת נתגלתה סמוך לבניין המונומנטלי (האומנה באמצע גרם המדרגות איננה מותירה ספק כי מדובר במקווה עם הפרדה בין היורדים למקווה והעולים ממנו);¹¹ מקווה עם אוצר נחשף באגף הצפוני, ונצר הציע שמדובר בבית מגוריו של אחד מפקידי המלך.¹²

קיפרוס (3): במבצר העליון הפריגי'דיריום בבית המרחץ היה מדורג. במבצר התחתון נמצאו שני מתקני פריגי'דיריום מדורגים שכאלה.¹³
מכוור (1): גם כאן הפריגי'דיריום שבבית המרחץ הרומי היה מדורג כמקווה.¹⁴
קיסריה (1): סמוך לכניסה לאגף העליון (הקדום יותר) של ארמון שונית הסלע נתגלה מקווה אחד.¹⁵

ניתן לסכם ולומר כי בכל ארמונות הורדוס ובסמוך או בצמוד להם נתגלו 29 מקוואות ולצידם 10 בריכות אוצר נוספות. בריכות האוצר, שמעידות לדעתי על הלכה פרושית (בניגוד לזו הצדוקית)¹⁶ אופייניות לארמונות יריחו (8 אוצרות) והרודיון בלבד. מתוך 25 המקוואות הללו לפחות 7 לא שימשו את המלך עצמו, אלא את אלו ששירתו אותו או דרו בסמוך לו. למעשה, בכל אחד מארמונות הורדוס נעשה שימוש בלפחות מקווה טהרה אחד על ידי המלך או הפמליה המלכותית, ולעיתים קרובות בשני מקוואות ואף יותר. בולטת במיוחד נוכחותם של מקוואות המהווים חלק בלתי נפרד מבית המרחץ הרומי (אשר במרכזו הרחצה בבריכת מים חמים המחוממת על ידי היפוקאוסט) ומשמשים למעשה כפריגי'דיריום. ניתן לזהות 11 מתקנים שכאלה בארמונות הורדוס – בארמון הצפוני במצדה, בשלושת הארמונות ביריחו, בהרודיון עילית ותחתית, בקיפרוס עילית ותחתית, ובמכוור.¹⁷ רוני רייך, גדעון פרסטר ואהוד נצר עסקו בתופעה זו, ולאחר התלבטויות מסוימות פסקו כי

⁷ ראו בהתאמה: Netzer 2001: 274–275; 221; 222; 226–228

⁸ ראו: Netzer 2004: 91–95, 113–114, 121

⁹ רייך תש"ן: 283; נצר תש"ס: 94.

¹⁰ Netzer 1981: 47–49

¹¹ רייך תש"ן: 284; Netzer 1981: 43–44

¹² נצר תש"ס: 34, הע' 7.

¹³ Netzer 2004: 242–243, 257

¹⁴ רייך תש"ן: 118–112; Corbo 1979: 324 and pls. 38, 44A

¹⁵ ראו: Gleason 1998: 44–45. י. פורת תיארך אותו לשלב פוסט-הרודיאני, ראו: Porat 2000, 36*

¹⁶ רגב תשנ"ו.

¹⁷ על בתי המרחץ ההרודיאניים ומיקומם של המקוואות בהם, ראו: Netzer 1999.

רוב בריכות הפריג'ידריום המדורגות, אם לא כולן, שימשו גם כמקוואות.¹⁸ שכן, אין מדובר בפרג'ידריום דוגמת החדר המוכר מבית המרחץ הרומי – שהוא בריכה רדודה, שאיננה תופסת את מלוא חלל החדר, ואיננה מדורגת.¹⁹ החציבה של חלל החדר כולו לבריכת טבילה מדורגת בממדים התואמים את אלו של מקוואות ממוצעים מעידה כי היא יועדה לשמש הן לצורך ההנאה במסגרת השהות בבית המרחץ והן לצורך הכשרת הטובלים בה לטהרה בהתאם לדרישות ההלכה היהודית.

שילוב חדשני זה של המקווה עם בית המרחץ, של היטהרות עם רחצה להנאה, והכנסתו לתוך מערכת החדרים של בית מרחץ רומי על יד הפיכת הפריג'ידריום למקווה הוא חידוש מובהק של הורדוס. הדבר מלמד על מאמציו של הורדוס לשלב באופן עקבי את אחד ההיבטים הבולטים של התרבות הרומית עם ההקפדה על טהרה (שמא אפילו הקפדה יומיומית?). יש לזכור כי בעולם הרומי לבית המרחץ היה מקום מרכזי בחיי החברה, גם בבתי פרטיים: שם נועדו חברים, קבלו אורחים וערכו מסיבות.²⁰ בבתי המרחץ שבארמונותיו, הורדוס נועד עם מקורביו ואירח את אורחיו החשובים ביותר. חלקם היו ודאי יהודים ואחרים נכרים (אדומים, נבטים יוונים ורומים). ריבוי מתקני הפריג'ידריום-מקווה מלמד כי היה להורדוס חשוב להראות לאלו גם אלו שהוא מקפיד על ההלכה היהודית ומאמץ אל ליבו את התרבות הרומית גם יחד. כלומר, בתי המרחץ בארמונותיו משקפים בצורה מדויקת את הדימוי המורכב שהורדוס אימץ לעצמו וביקש לשקף למקורביו.

במחקר קודם עמדנו על כך שבכתבי יוסף בן מתתיהו נזכרים סימנים נוספים לכך שהורדוס טיפח את זהותו היהודית, ונזכרים בקצרה (לפירוט ראו: Regev 2010). הורדוס השיא את בנו לנשים נוכריות. אולם כשהורדוס ונכדו אגריפס ניאוחו להשיא את נשות בית הורדוס לגברים נכרים, הם התנו זאת בכך שהללו יעברו ברית מילה. יש להניח כי הורדוס ואגריפס הניחו כי האישה הנכרייה תאמץ את הליכות בעלה ובני ביתו, ומכל מקום באותה תקופה נראה שיהודי היה מי שנולד לאב יהודי (Cohen 1998a; 1998b), ולכן בנישואי תערובת מוצא הגבר חשוב ממוצא האישה. מכאן שגם בבית הורדוס היו סייגים לנישואי תערובת וזהותם היהודית של הצאצאים הייתה חשובה.

הורדוס הדגיש כי קשריו הרומים תורמים תרומה מכרעת לאינטרסים הדתיים של העם היהודי. הוא הצדיק את בנייתו מחדש של בית המקדש בכך שקשריו עם הרומים מאפשרים לו לעבוד את האל במקדש מפואר (קדמ' טו 386–387). ניקולאוס מדמשק, סופרו ויד ימינו, טען בפני מרקוס אגריפס כי על הרומים לכבד את הזכויות הדתיות של היהודים ברחבי העולם ההלניסטי ולו רק בשל נאמנותו של הורדוס כלפיהם (קדמ' טז 27–61). והורדוס אכן זקף לזכותו את הסכמת מרקוס אגריפס להיענות לבקשה (שם, 63). אף שמדובר

¹⁸ ראו: נצר תש"ס: 27 הע' 7; Netzer 2006: 256–257, 269; Reich; Foerster 1995: 195; 106–107: 1988. יש לשים לב לכך שלשלושה מתקני פריג'ידריום מדורגים (בארמון הראשון ביריחו, בוויילה באחוזת המלכותית ביריחו, ובצפון הרודיון תחתית) הוצמדה בריכת אוצר המעידה בוודאות כי שימשו כמקוואות טהרה. על ההיבטים ההלכתיים של המקווה המשולב בבית המרחץ, ראו: גרוסברג תשס"א. יש לציין כי לפי הריטואל הרווח בעולם הרומי הטבילה בפריג'ידריום סיימה את הליך הטבילה (Yegul 1992: 38).

¹⁹ ראו: Yegul 1992: 130–131, 190–192, 257, 404–405.

²⁰ Fagan 1999

בתעמולה פוליטית, יש בה היבט הצהרתי חשוב לפיו הורדוס מגן על זכויותיהם הדתיות של היהודים, ופועלו זה מצדיק את קרבתו לרומי.

ב. יחסים חברתיים ופוליטיים לאור המבנה הארכיטקטוני בארמונות הורדוס

חצר המלכות הייתה לב הממלכה בתקופה ההלניסטית-רומית והבנתה היא מפתח להבנת הפוליטיקה המקומית.²¹ היסטוריונים הלניסטיים ורומיים הרבו לעסוק בחצרות המלכים השונים, ובין היתר הבחינו בין מלכים המטפחים פאר לאלה הדוגלים בפשטות, וכן שבחו את אלו הנגישים למשלחות ולהמונים לעומת המלכים המרוחקים הרואים עצמם מורמים מעם.²² בקיסרות הרומית, אוגוסטוס ויורשיו ביקשו להראות להמונים שהם קרובים לציבור ולא מורמים מעם (Wallace-Hadrill 1982).

יוסף בן מתתיהו מזכיר פרטים רבים הנוגעים לבני משפחתו של הורדוס, יועציו ואנשי חצרו.²³ אולם, בבואנו לאפיין את יחסי הכוח בחצר המלכות, את מבני הסמכות ושאלת מקומו של המלך מתקבלת תמונה פשטנית למדי. להורדוס הייתה חצר מלכות גדולה, עם מתחים ותככים, ועל אף שניסה לשלוט בה ביד רמה, סופו שפחד הרדיפה שלו, בין אם היה מוצדק אם לאו, הוריד אותו ביגון שאולה, לאחר שהוציא להורג, בין היתר, את אחת מנשותיו ושלושה מבניו. דרמה זו נוסחה בצורה מוגזמת ובאופן ספרותי על ידי יוסף בן מתתיהו (Landau 2006). גם אם נקבל את דבריו כפשוטם, עדיין הדרך בה נוהלה חצר המלכות ומקומו של המלך בתוכה נותרו עלומים. לשם כך יש לבחון את הארמונות.

רבות נכתב על ארמונות הורדוס, ובעיקר על ההשפעות של הארכיטקטורה והאמנות ההלניסטית-רומית והפאר שבחצר הורדוס (כגון Foerster 1995; Netzer 2006). אולם, חשיפתם של ארמונות הורדוס, ושחזור תכניותיהם בידי אהוד נצר מאפשרת לבחון תופעות נוספות: כיצד התנהלו היחסים החברתיים והמערך הפוליטי בחצרו של הורדוס?²⁴ לשם כך נבחן את תכניות הארמונות: הארמון המערבי במצדה, שלושת הארמונות ביריחו, וארמון שונית הסלע בקיסריה.

על מנת לנתח את השרידים הארכאולוגיים מבחינה חברתית, ולבחון אלו יחסים חברתיים משתקפים בתכנית המבנה, נשתמש בשיטת ה-Space Syntax Theory של הילר והנסון, שיטה המכונה במחקר Access Analysis (Hillier and Hanson 1984). לפי גישה זו, כל חדר מסומן במפת 'ניתוח הגישה' כעיגול, וכל מעבר מחדר לחדר מסומן כקו המקשר בין עיגולים/חדרים. סימון גרפי זה מאפשר לשחזר את היחס המבני בין החללים השונים במבנה. מיפוי החללים מאפשר להבחין בכמה מדדים חשובים: מידת נגישות לכל חלל על ידי מבקר הנמצא מחוץ למבנה; מדידת העומק הכולל של כל המבנה, כלומר עד

²¹ ראו: Herman 1997; Spawforth 2007; Strootman 2007

²² כך למשל פלוטרכוס, דמטריוס 41–42; הנ"ל, קליאומנס 13.

²³ לאיסוף הנתונים מכתבי יוסף בן מתתיהו בדבר בעלי התפקידים השונים בממלכת הורדוס, ראו:

Kokkinos 2007; Rocca 2008: 72–96

²⁴ אינגה נילסן ערכה מחקר השוואתי חלוצי על ארמונות הלניסטיים שהתייחס גם להיבטים פוליטיים, ועסקה גם בארמונות הורדוס (Nielsen 1997: 180–208, esp. 181–182). נילסן ואחרים דנו בפונקציות (השימושים) של הארמונות השונים או חדריהם השונים (וראו גם: Netzer 2006: 248–261; Rocca 2008: 96–122). לעומת זאת, מאמר זה עוסק ביחס המרחבי בין החללים השונים (מבלי להתעלם משימושיו של כל חלל), וכיצד תכנית הארמון כולו מלמדת על מבנה חצר המלכות.

כמה החללים בכללם נגישים מבחוץ (כלומר אם המבנה נוטה להיות 'מכונס'); זיהוים של חללים 'קולקטיביים' שניתן להגיע מהם או אליהם ממספר גדול יחסית של חדרים – בחללים שכאלה יש מגע רב יחסית בין אנשים; מידת השליטה של חלל נתון בחלל אחר (כגון אם ניתן להגיע אל חלל מסוים רק דרך חלל אחר). הקריטריונים הללו מובילים לבחינת החלוקה הפנימית של כלל חללי המבנה: אם הם מאפשרים גישה נוחה מחדר לחדר או לחדרים מסוימים, או מקשים על כך במכוון וכך יוצרים מבנה המחולק בקפידה המאפשר פרטיות ואף בדלנות בחדרים מסוימים (Grahame 2000). לבחינה שכזו יש ערך מיוחד כשמשווים בין תכניות של מספר מבנים ועומדים על ההבדלים ביניהם, כגון ארמונות החשמונאים בהשוואה לאלו של הורדוס (Regev 2011) או ח' קומראן בהשוואה לבתי חווה ויילות מסוף ימי בית שני (Regev 2009).

נבחן כעת בקצרה כל ארמון בפני עצמו לפי שיטה זו, מן המקודם למאוחר.²⁵ לאחר מכן נשווה בין הארמונות השונים. דיונונו מסתמך על השחזורים של אהוד נצר, שקודם להיותו ארכאולוג היה אדריכל, ובעיניי של ארכיטקט הפיח חיים בשרידים הארכאולוגיים שחשף.

תיאור ארמונו של הורדוס בירושלים

נפתח בארמון ששרידיו לא נתגלו וכנראה אבדו לעד – הארמון המרכזי של הורדוס בירושלים, סמוך ל'מצודה'.²⁶ יוסף בן מתתיהו (מלח' ה' 177–182) מתאר מתחם רחב ידיים עם אולמות ענקיים וחדרי אורחים, עם מספר חדרים רחב, ומסביב סטווים רבים ערוכים במעגלים. אין ספק שהיה זה ארמון מפואר, אולם תיאורו של יוסף בן מתתיהו איננו מלמד מה היה מבנה הארמון, כגון מיקומם של חדריו האישיים של הורדוס, והיכן היו ממוקמים אולמות קבלת האורחים.

מצדה, הארמון המערבי, שלב א

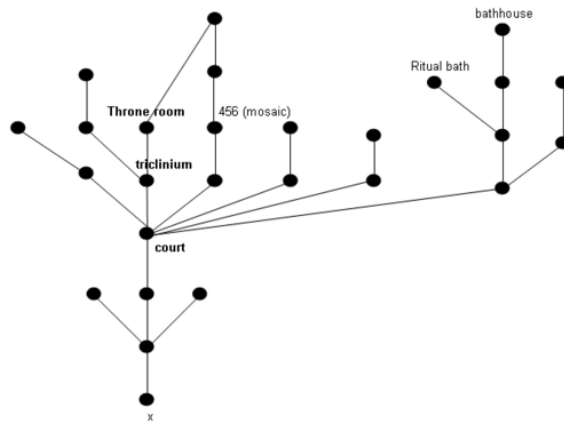
זהו אחד משני ארמונותיו הראשונים של הורדוס. הוא כולל 26 חללים. ככלל הארמונות בני התקופה במרכזו עמדה חצר פנימית גדולה. החצר הובילה לטרקליניום (שם נפגש המלך עם אורחיו), שמעבר לו חדר פנימי, ככל הנראה 'חדר הכס' של הורדוס. החצר והטרקליניום מובילים/נפתחים אל מספר גדול של חללים ולפיכך שולטים במבנה הארמון. חדר הכס בו ודאי ישב המלך מרוחק 5 חללים מן הכניסה. לעומתו, בית המרחץ ההלניסטי (שני מתקני אמבט מחוממים, ומקווה טהרה סמוך), אשר שימש עבור המלך ואורחיו המכובדים, נמצא 7 חללים מן הכניסה.

זהו הארמון הקטן והצנוע מבין אלו שיידונו כאן, ובניגוד לארמון הצפוני במצדה אשר לו 3 מפלסים מונומנטליים, הוא לא נועד לאירוח של מבקרים רבים ואף לא לאכלס אנשי חצר מרובים. בניגוד לכל יתר הארמונות שינתחו בהמשך, לא הייתה בו חצר פריסטיל

²⁵ הדיון מבוסס על התוכניות הבאות: Netzer 1991: 241, 628 and Plan 17; Netzer 2001: 186-187, 232, 315, 338, Plans 26, 36; Netzer 2006: 107 מפאת חוסר הודאות לגבי התוכניות והקושי להתייחס אליה בשיטת ה- Access Analysis. לדיון מפורט, ראו Regev 2012.

²⁶ לשרידים הארכאולוגיים, שעיקרם ביצורים מן התקופה החשמונאית וההרודיאנית, ראו: גבע 1992.

מוקפת עמודים שנועדה להתכנסות. נראה שהוא נועד לאירוח של בודדים. הורדוס הדגיש כאן את פרטיותו, וניתן להניח שרוב הזמן הוא שהה בחדרו הפרטי (איור 1).

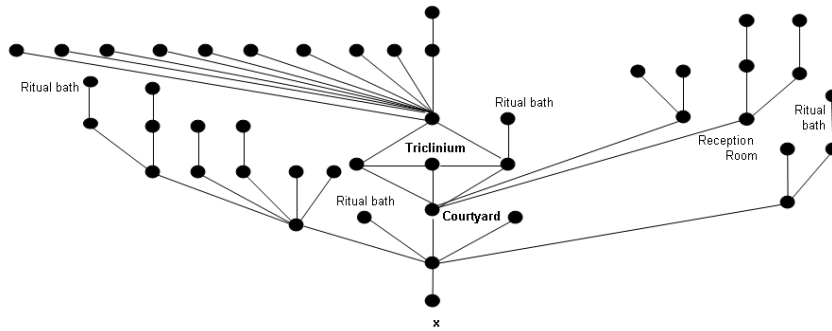
איור 1: 'ניתוח גישה' של הארמון המערבי במצדה, שלב א'.

הארמון הראשון ביריחו

ארמון זה שחשף פריצ'רד מדרום לוואדי קלט וכונה על ידו בטעות ה'גימנסיון', הוא אולי הקדום שבארמונות הורדוס, אך גם הגדול ביותר מבחינת השטח הבנוי. היו בו לא פחות מ-44 חללים. שלא כקודמו, הוא מורכב משלושה חללים מרכזיים: חדר הכניסה המוביל ל-19 חדרי שירות קטנים, הטרקליניום הגדול המוביל ל-11 חדרים סביבו, ובלב הארמון חצר פריסטיל ענקית (42 X 35 מ'). חלוקה משולשת זו אפשרה להכיל צוות מלכותי מקומי גדול ואורחים רבים הפזורים בחלקי הארמון השונים. ציבור המבקרים כמו עטף את המלך סביב ובכך, בעצם כמו הכיר בשלטונו. עצם המבנה של הארמון העיד על גדולתו של הורדוס ללא צורך באמצעים כגון פסיפסים, פרסקאות או ארכיטקטורה מתוחכמת.

על אף מידותיו המרשימות של הארמון וריבוי החדרים, החללים המרכזיים נותרו נגישים מאד למבקרים. הנכנס לארמון חוצה שני חללים ומגיע מיד לחצר המרכזית. הטרקליניום נמצא במרחק של שלושה חללים בלבד מן הכניסה (הרבה יותר נגיש מאשר בארמון המערבי הקטן). החצר המרכזית נפתחה לחדר קבלה גדול המוביל לארבעה חללים קטנים יותר, שנראה ששימשו כחדרי שירות.

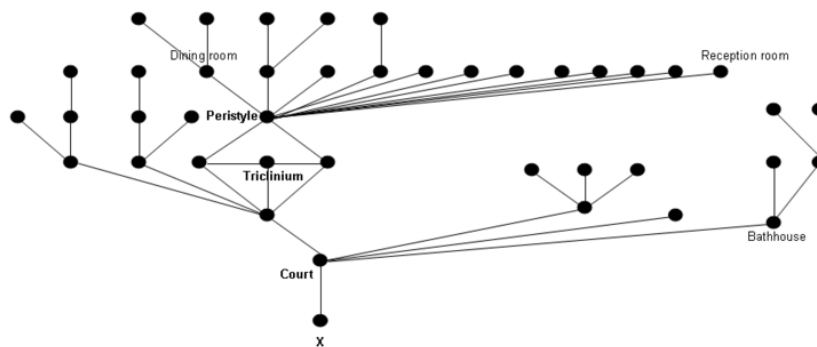
השוואה בין שני הארמונות שבחנו מלמדת כי אופי הגישה של המבקר לחדרי הארמון ולמלך עצמו איננה תוצאה ישירה של גודל הארמון או מספר החדרים. ביריחו הורדוס היה מעוניין במגע עם ציבור גדול, בעוד שבמצדה שמר על פרטיותו, וזאת על אף ששני הארמונות נבנו בשנות מלכותו הראשונות. יתרה מזו, ביריחו החדרים הקטנים הרבים מלמדים על נוכחות פקידים ומשרתים רבים הנעדרים מן השלב הראשון במצדה (אך יתווספו באופן אחר בשלבים הבאים של ארמון זה). הארמון ביריחו נועד לתת קורת גג לא רק למלך עצמו, אלא גם לאותם פקידים ומשרתים, כיאה לארמונות הגדולים ביותר בעולם ההלניסטי (איור 2)

איור 2: 'ניתוח גישה' של ארמונו הראשון של הורדוס ביריחו.

הארמון השני ביריחו

ארמון זה נבנה בשנת 25 לפסה"נ לערך, על חורבות חצרו של המזרחי מבין ארמונות התאומים החשמונאים שחרבו ברעידת האדמה בשנת 31 לפנה"ס. האגף התחתון ובו 10 חללים כלל בית מרחץ רומי ובריכת שחיה גדולה. האגף העליון היה מבנה מלבני בן 29 חדרים, אשר במרכזו חצר פריסטיל מוקפת חדרים. חצר גדולה הפרידה בין שני האגפים. הנכנס לאגף העליון עובר דרך הטריקליניום בדרכו לחצר הפריסטיל הגדולה. כשהמלך ישב בטריקליניום, הוא היה נגיש ביותר לכל מבקר. אנשים פגשו בו בטרם התכנסו סביבו בחצר הפנימית, שהייתה במרחק ארבעה חללים בלבד מן הכניסה. בארמון זה נראה שהמלך היה מעוניין במגע ישיר ובלתי אמצעי עם אורחיו מיד עם כניסתם במעין קבלת פנים. מסביב לחצר הפריסטיל היו חדרים נוספים שכנראה שימשו לאירוח, ובהם חדר סעודות (איור 3).

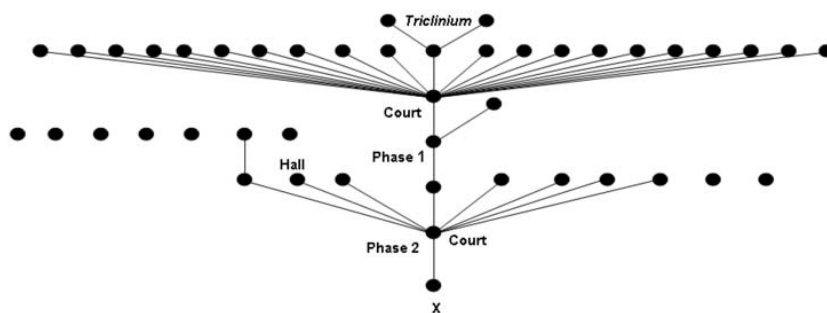
איור 3: 'ניתוח גישה' של ארמונו השני של הורדוס ביריחו.

ארמון שונית הסלע בקיסריה²⁷

הארמון הנמצא על צוק הסלע שלחוף הים נבנה בשני שלבים. השלב הראשון (22 לפנה"ס לערך) נבנה סמוך לים, ובשנת 10 לפנה"ס לערך התווסף אליו אגף נוסף לפני הכניסה. האגף הראשון רחב ידיים (80 x 55 מ') ובמרכזו בריכה גדולה המוקפת שדרת עמודים וחדרים גדולים ששימשו ודאי לאירוח. סמוך לבריכה נמצא טרקליניום רחב ממדים, בו כנראה היסב המלך, עם שני חדרי אירוח סימטריים משני צידיו. בטרם נבנה האגף החדש, החצר והטרקליניום נמצאו רק 3–4 חללים מן הכניסה. האורחים נכנסו בנקל והתכנסו סביב הבריכה או שהו בחדרי האירוח סביב, וסביר להניח שהתרועעו עם המלך שישב בטרקליניום.

באגף שהתווסף הייתה חצר גדולה (64 x 42 מ') לכינוסים וקבלות פנים וחצר בצורת בזיליקה. בעקבות תוספת זו, האגף הישן – ומקום מושבו הקבוע של המלך – הפכו למרוחקים יותר. באגף החדש עמד אולם קבלת פנים גדול בו אולי שהה הורדוס לפרקים בטרם פרש לטרקליניום הפנימי. בסמוך לו עמדו מספר חדרי שירות. את היחס בין שני חלקי הארמון ניתן לראות כהבחנה בין שני סוגי אורחים, לפי מידת קרבתם למלך. שניהם גם יחד יועדו לקבלת אורחים, ולא לאכלוס פמליית חצר המלך (איור 4).

The Promontory Palace in Caesarea

איור 4: 'ניתוח גישה' של ארמון שונית הסלע בקיסריה.

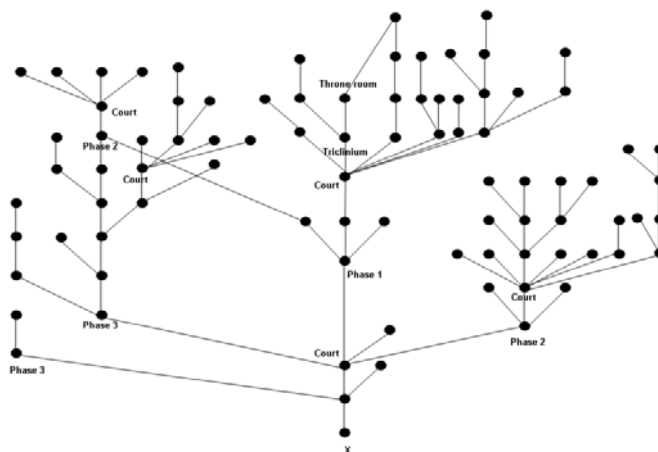
מצדה, הארמון המערבי, שלבים ב–ג

שלב ב' נוסף בשנת 25 לפנה"ס לערך ושלב ג' בשנת 15 לפנה"ס. הם כללו חצרות וחדרים רחבי ידיים וכן מחסנים וחדרי מגורים. יחד עם השלב הראשון של הארמון זהו הגדול בארמונות הורדוס (66 x 48 מ') ובו 86 חדרים (לא כולל התוספות שהכניסו המורדים במרד הגדול). יש להניח שהארמון שימש לצרכי שירותים ומינהל של מצדה כולה (Netzer 1991: 627–632). במרכז תוספות הבנייה בשלבים ב–ג עמדו שלוש חצרות שסביבן נבנו

²⁷ שחזורו של נצר הוא טנטטיבי למדיי לאור השרידים בשטח. להצדקתו ראו: Netzer 1996: 107–122. לתכנית ראו: שם, 199 איור 4.

רוב החדרים, וחצר חיצונית נוספת שהובילה אל המבנים השונים, אולם אף אחת מן החצרות לא הייתה חצר פריסטיל האופיינית לארמונות הלניסטיים, ובכללם כל יתר ארמונותיו של הורדוס.

רוב החדרים בשלב ב' (בימין איור 5) נגישים יחסית מבחוץ, בעוד אגף נוסף (בצד השמאלי העליון של האיור) נבנה סמוך לשלב א' והגישה אליו הייתה מתוך המבנה הקדום של שלב א'. לאור הנגישות והבנייה סביב חצר מרכזית, אפשר שחדרים גדולים אלה נועדו עבור מבקרים.²⁸ יחד עם זאת, אין ספק שלא מדובר בחדרים מונומנטליים מבחינה ארכיטקטונית או אמנותית. המבקרים היו כנראה בעלי תפקידים בממלכה ולא אורחים מכובדים. החלוקה לחצרות נפרדות ללא קשר ביניהן (במקום חצר אחת גדולה וסביבה חדרים מרובים) עשויה ללמד על חלוקה לתפקידים שונים או הבחנה היררכית בין המחזיקים בהם.

איור 5: 'ניתוח גישה' של הארמון המערבי במצדה, שלבים ב-ג.

בשלב ג' (בצד שמאל של איור 5) החדרים מרוחקים מאד מן הכניסה עד כדי 7–9 חללים מחדר הכניסה. החדרים מופרדים זה מזה באופן ברור והמעבר ביניהם איננו נח. יש להניח שהסיבה לכך נעוצה בהיררכיה של פונקציות שונות, שניתן רק לשער אותן. ייתכן שרוב החדרים שימשו למגורי אנשי החצר וכחדרי שירות.

הארמון המערבי בכללותו שילב אירוח של בודדים על ידי המלך (שלב א'), אכלוס בעלי משרות בחצר המלך (שלב ב') וחדרי שירות של אנשי החצר ומשרתים (שלב ג'). זהו מבנה מורכב בתכניתו ובייעודו, המשקף את חצר המלכות רחבת ההיקף של הורדוס. ניתן לראות כיצד הורדוס הפריד בארמון זה בין שלושת הדרגים והדגיש את ההיררכיה ביניהם, בעוד שבארמון הראשון ביריחו מערך השירותים צמוד לחדרי האירוח. חשוב לציין כי התוספת של האגפים החדשים הפכה את חדרי שלב א' בו דנו קודם לכן להרבה פחות

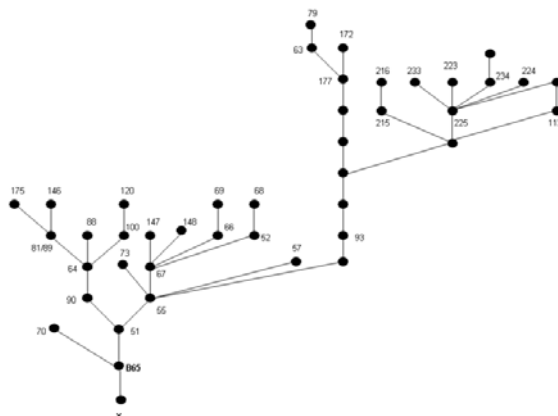
²⁸ ראו את הספסלים בכניסה לשלב ב' (חדר 421) שנועדו כנראה לחיילי משמר המלך (Netzer 1991: 265). משום כך אינני סבור שמדובר בחדרי מחסנים ותו לא, כפי ששיער נצר (Netzer 1991: 627, 630).

נגישים. מי שרצה לפגוש במלך היה צריך עתה לעבור דרך מספר חדרים רב יותר – הטרקליניום וחדר הכס היו כעת במרחק 6–7 חללים מן הכניסה (במקום 4–5 בשלב א'). המלך הלך והתרחק מאורחיו (איור 5).

הארמון השלישי ביריחו

הארמון השלישי ביריחו, המכונה ארמון ה'אופוס רטיקילטום' על שם השימוש בטכניקת הבנייה הרומית באזור בית המרחץ, נבנה סמוך לשנת 15 לפנה"ס, 11 שנים לפני מותו של הורדוס. זהו ללא ספק המפואר בארמונות שנדונו כאן. חלקו העיקרי של הארמון (סמוך לו מצוי 'הגן השקוע' על גדות ואדי קלט) כולל 32 חדרים. המבנה של הארמון מורכב ביותר. יש בו שלוש חצרות פריסטיל גדולות (חדרים מס' 55, 64, 70) ואולמות נוספים. 'ניתוח הגישה' מלמד שהארמון מחולק למספר מדורים: חצר פריסטיל (70), חצר פריסטיל נוספת (64) המובילה לחדר הכס של המלך (88); ובית המרחץ הרומי (החל מחדר 67). שני חדרים (מס' 55, 90) שולטים בגישה לרוב החללים. חלק ניכר מן החדרים אינם נגישים במיוחד. חדר הכס ומגורי המלך (חדר 81/89) נמצאים חמישה חללים מן הכניסה. במזרחו של הארמון מצויים 21 חדרי שירות שהגישה אליהם קשה במיוחד. הם מלמדים על נוכחותם של משרתים רבים.

לארמון זה אופי מונומנטלי מובהק, בשל שלוש חצרות הפריסטיל, השימוש באופוס רטיקילטום, בית המרחץ המפואר, ו'חדר כס'. כל אלה נועדו להרשים אורחים ולהכיל מבקרים רבים. אולם, בניגוד לארמונות מונומנטליים אחרים, ובהם גם הארמון הצפוני בעל שלושת המפלסים במצדה, הגישה מחדר לחדר ובין אזור אחד למשנהו איננה נוחה, וחדרים רבים אינם נגישים מבחוץ. הדבר מלמד על רצונו של הורדוס לשמור על פרטיות, ואף לנקוט גישה של 'הפרד ומשול', כלומר להפריד בין חלקים שונים של חצר המלכות, לפי תפקודים שונים או היררכיה מסוימת (השוו Netzer 2006: 250). כאן ביקש הורדוס להבדיל בין קבוצות שונות של אנשי חצרו או אורחיו. בולט במיוחד ריחוקו של 'חדר הכס', והיותו נפרד מן האולמות והחצרות בהן התכנסו אורחיו. כמו כן, ישנה הבחנה ברורה בין חדרי ההתכנסות והאירוח לחדרים קטנים ומרוחקים ששימשו לצורך שירותים או מגורי משרתים (איור 6).

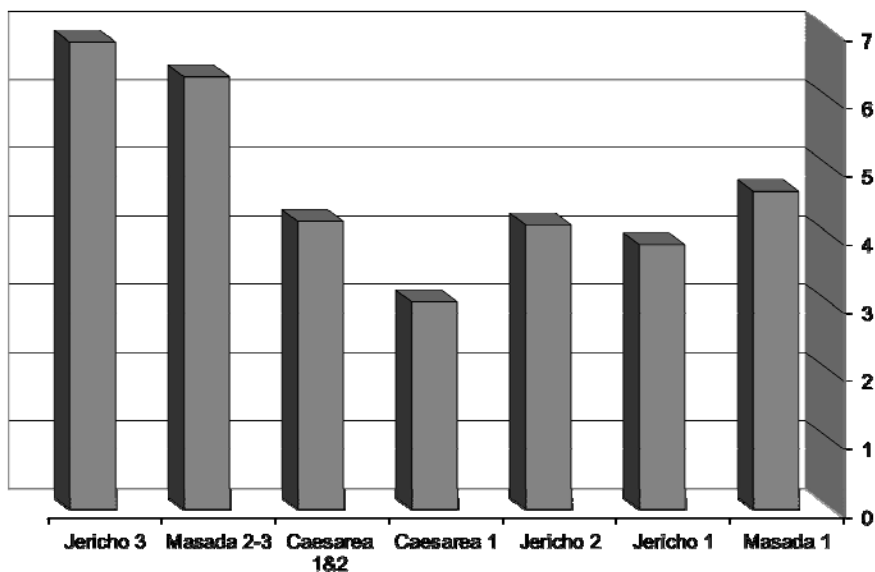

איור 6: 'ניתוח גישה' של ארמונו השלישי של הורדוס ביריחו.

השוואת מידת הנגישות/בדלנות של ארמונות הורדוס

הילך והנסון שפיתחו את שיטת ה-Access Analysis הציגו גישה ייחודית לחישוב כמותי השוואתי של מידת הנגישות של מבנה נתון על ידי ניתוח כמותי של מפת 'ניתוח הגישה' המראה את היחס בין החללים השונים - מקדם ה-Mean Depth (Hiller and Hanson 1984: 148-175; Grahame 2000: 34-35). מקדם זה מודד את השימוש במחיצות וגבולות מרחביים במבנה נתון. הוא מחושב על ידי ייחוס ערך של נקודה אחת לכל החללים במרחק חלל אחד מן הכניסה, שתי נקודות לאלו המצויים במרחק שני חללים מן הכניסה, וכן הלאה. לאחר מכן מחשבים את המספר הכולל של הנקודות במבנה, ולבסוף מחלקים אותו למספר הכולל של החללים, פחות אחד. חישוב שכזה של החללים במפות שבאיוורים 1-6 מביא לתוצאות הבאות (ראו איור 7):

- מצדה, ארמון מערבי, שלב א' – 4.66
- יריחו, ארמון ראשון – 3.88
- יריחו, ארמון שני – 4.17
- קיסריה, ארמון שונית הסלע: שלב א' – 3.06. שלב ב' (של הארמון כולו) – 4.22
- מצדה, ארמון מערבי, שלב ב-ג (של הארמון כולו) – 6.34
- יריחו, ארמון שלישי – 6.85

איור 7: Mean Depth של מפות 'ניתוח הגישה' של ארמונות הורדוס.

ניתן להיווכח שהארמונות הראשון והשני ביריחו והשלב הראשון של ארמון שונית הסלע בקיסריה הם הנגישים ביותר למבקרים. בשלב הסופי של הארמון המערבי במצדה ובארמון השלישי ביריחו בולט ריחוקו של הורדוס מן הציבור.

המלך, החצר והעם: התפתחות חצר המלכות של הורדוס על פי תכנית הארמונות

מה ניתן ללמוד מכל זאת על הורדוס כמלך וכאדם? האם הם מחדשים מידע ביחס למסופר על ידי יוסף בן מתתיהו? עלינו לבחון כיצד תכניות הארמונות משקפות את דמותו של הורדוס ואת היחסים החברתיים ומבנה המערכת הפוליטית בחצר מלכותו. בבואנו לעשות כן אל לנו לצקת לתוך הפרשנות של התרבות החומרית תובנות הלקוחות מדברי יוסף בן מתתיהו, אלא לתת לעדות הארכאולוגית לדבר בעד עצמה. רק לאחר השלמת ניתוח העדות החומרית עלינו להשוות את ממצאינו עם המקורות ההיסטוריים. נבחן עתה את התפתחות אופיו של המלך וחצר מלכותו מן המוקדם למאוחר.

המלך המארח, החברותי והנגיש

ארמונו הראשון של הורדוס, הארמון המערבי במצדה (שלב א') הוא הצנוע ביותר בממדיו, ונועד לארח מספר מצומצם של אורחים. אולם, על מנת להעריך את אופיו יש להשוותו לארמונות החשמונאים שקדמו לו. ארמון זה דומה מאד בתכניתו לארמונות התאומים של החשמונאים ביריחו (Netzer 1991: 599–604), והוא מעט גדול ויותר מפואר מהם באופן משמעותי. יש לציין כי מבני ארמונות החשמונאים ביריחו היו צנועים יחסית. הם לא נועדו לארח מבקרים רבים, והדגישו את פרטיותו של השליט החשמונאי (Regev 2011). הורדוס, כידוע, היה יורשם של החשמונאים, וכיהן קודם לכן כטטרך הגליל תחת שלטונו של הורקנוס ב'. מכאן ניתן להסיק כי ממדיו הצנועים של הארמון המערבי במצדה, והמבנה השומר על פרטיותו של הורדוס אינם אלא המשך של המאפיינים החשמונאים, עם שיפורים ניכרים בתחום הפאר לצורך אירוח של יחידים. לכן אין לראות כאן הסתגרות יוצאת דופן של הורדוס.

שלושה ארמונות – הארמון הראשון ביריחו, שנבנה שנים ספורות לאחר עלייתו של הורדוס לשלטון, הארמון השני ביריחו שנבנה מספר שנים לאחר מכן, וכן השלב הראשון של ארמון שונית הסלע בקיסריה (המתוארך לשנת 20 לפנה"ס לערך) – מלמדים על תפנית חדה בתפיסת המלכות של הורדוס. חצרות הפריסטיל הגדולות והמבנה הכולל של הארמונות מלמדים כי המלך ביקש לארח מספר רב של אורחים ולפגוש אותם פנים אל פנים, כשהם מתכנסים סביבו. התופעה מוכרת מארמונות הלניסטיים (ראו למשל הארמון של המושל התלמי בקריני, Nielsen 1994: 148–152) אך לא קיימת בארמונות החשמונאים (בארמונות החשמונאים התכנסויות מעין אלה התקיימו ככל הנראה בחצר החיצונית סמוך לבריכות השחייה, Regev 2011). בשלושת ארמונותיו אלו של הורדוס רוב החדרים נועדו לאירוח והמלך נגיש ביותר למבקרים (וראו איור 7). מתקנים מיוחדים נועדו להנאת האורחים: בארמון הראשון והשני ביריחו נבנו בתי מרחץ, ובארמון השני ביריחו ובארמון בקיסריה נבנו בריכות שחיה.

בשלושת ארמונות אלה הורדוס ביקש לגרום קורת רוח ולהשרות אווירה נעימה על מספר רב של אורחים ובעלי תפקידים, וליצור עמם מפגש ידידותי. מגמה זו נמשכה גם בארמון הצפוני במצדה (שלא נדון לעיל) שנבנה בשנת 25 לפנה"ס לערך: בכל אחד משלושת מפלסיו הייתה חצר פריסטיל וחדרי קבלה, כך שכל מהותו להכיל התכנסויות של אורחים סביב המלך (Netzer 2006: 27–32).

ארמונות אלה משקפים התנהלות של מלך מאיר פנים, פנוי למבקרים, המתאמץ להותיר רושם אישי טוב על אורחיו. אין כל סימן לחשדנות או פחד של הורדוס מן הקהל – כגון נוכחותם החוזרת ונשנית של שומרי ראש המגנים על הורדוס מפני מתנקשים – כפי שמתאר אותו יוסף בן מתתיהו,²⁹ אלא להיפך, הוא מבקש את חברתם של אורחים רבים. דומה שהארמונות נועדו להציג את הורדוס כשליט נח ונעים הליכות ובכך לעודד את המבקרים לתמוך בו ולשתף עימו פעולה. יש לציין כי התנהלות שכזו לא הייתה דבר שבשגרה בקרב המלכים ההלניסטיים (וכאמור אף לא אפיינה את החשמונאים), ומכל מקום אין לה שום זכר בתיאוריו של יוסף בן מתתיהו.³⁰

אין ספק כי לא ניתן למצוא בארמונות אלה שום רמז למחלת נפש או התנהגות חברתית חריגה של הורדוס. אך האם דפוסי ההתנהגות הנפשית החולנית המתוארים אצל יוסף בן מתתיהו אמורים כלל להשתקף בתכנית הארמונות? האם הממצא הארכאולוגי עשוי ללמד על הימצאותה או היעדרה של מחלת נפש? כל שניתן לומר בשלב זה הוא שהאופן בו הורדוס תכנן את שני הארמונות הראשונים ביריחו והשלב הקדום של הארמון בקיסריה מעיד על מלך המעוניין בהתנהלות חברתית ופוליטית ידידותית ופתוחה. על שלב הביצוע בפועל, תכנית הארמונות איננה יכולה להעיד. למתח זה בין המקורות ההיסטוריים והממצא הארכאולוגי נידרש בהמשך.

התרחקותו של המלך מאורחיו ואנשי חצרו

שלב ג' בארמון המערבי במצדה כמו גם ארמונו השלישי של הורדוס ביריחו נבנו ערב העשור האחרון למלכותו, סמוך לשנת 15 לפנה"ס. בארמונות אלה חצר המלכות התנהלה בסגנון שונה לחלוטין. ההוספות לארמון המערבי לא נועדו לארח אורחים רמי מעלה והם לא תרמו למפגש עם המלך עצמו. החדרים שנועדו למינהל ושירותים הופרדו ממתחם האירות המלכותי, והמלך נותר מרוחק מאנשי חצרו. מבקרים ואורחים שביקשו לפגוש את המלך היו צריכים לחצות מספר רב יותר של חללים ביחס לשלב א' של הארמון. גם התוספת של אגף נוסף בארמון שונית הסלע בקיסריה (סמוך לשנת 10 לפנה"ס) הרחיקה את המלך ממבקשי פניו.

אף בארמון השלישי ביריחו הורדוס הרחיק עצמו מאנשי החצר והאורחים. דומה שהוא היה ספון ב'חדר הכס', שלא היה סמוך לאולמות והחצרות בהן התאספו האורחים ואנשי הסגל. הוא לא קיבל את פניהם וייתכן שרוב המבקרים לא זכו לפגוש אותו כלל. כמו במצדה, לחצר המלכות נוספו חדרי רבים, ומן הסתם גם בעלי תפקידים, אך הזיקה של אנשי החצר למלך הלכה ונחלשה.

תכניותיהם של שלושת הארמונות הללו מלמדות כי סמוך לשנת 15 לפנה"ס חל שינוי מהותי באופן התנהלותו החברתית והפוליטית של הורדוס. האם הדבר משקף את ההחמרה במחלת הנפש של הורדוס בסוף ימיו אשר הביאה להוצאתם להורג של בניו, אלכסנדר,

²⁹ על שומרי הראש, ראו: קדמ' טו 327 (המתייחס לשנת 22 לפנה"ס לערך). על הפרנויה של הורדוס, ראו: קדמ' טו 183; כשר וויצטום 2007: 158-159.

³⁰ ניתן היה לשער שדפוס התנהגות אומץ על ידי הורדוס בהשפעת התנהלותו של אוגוסטוס (על האחרון ראו: Wallace Hadrill 1982), אלא שאנו מוצאים אותו בארמון הראשון ביריחו שנבנה בטרם הפך אוגוסטוס לשליט יחיד (לאחר קרב אקטיום ב 31 לפנה"ס).

אריסטובולוס ואנטיפטר?³¹ יש לשים לב כי ארמונות אלו, נבנו מספר שנים לפני הידרדרות הפרנויה של הורדוס, החל משנת 12 לפנה"ס ובעיקר בשנותיו האחרונות, סמוך לשנת 6 לפנה"ס. ייתכן שאין קשר ישיר בין שתי התופעות. אפשר שהורדוס התעייף מחיי החצר והמפגש הבלתי פוסק עם פקידים ואורחים, ובחר שלא להתרועע עימם. הרי גם בארמונות נוספים בעולם ההלניסטי הייתה הפרדה דומה בין האולמות והחדרים השונים הנפשי של הורדוס היה ככל הנראה עקיף בלבד.

ג. מהימנותם של יוסף בן מתתיהו והארמונות: מקור היסטורי מול ממצא ארכאולוגי
נוכחנו שבחינה מדוקדקת של ארמונות הורדוס מעלה ממצאים שונים ולעיתים אף סותרים ביחס לדמותו של הורדוס כפי שהיא מתוארת על ידי יוסף בן מתתיהו. מספר המקוואות הרב אינו עולה בקנה אחד עם דברי בן מתתיהו על האופן בו הורדוס פגע בחוקי התורה ועל העדפתו את התרבות והפוליטיקה הרומית על פני הדת היהודית. חיי החצר ודפוסי ההתנהגות הפוליטיים בארמונותיו המוקדמים של הורדוס ביריחו ובקיסריה מלמדים על מלך המעוניין בקשר הדוק עם פקידים ואורחים, ואינם מתאימים למלך הסובל מפחד רדיפה. הממצא בארמונות מלמד כי דמותו של הורדוס הייתה רבת פנים ומורכבת מכפי שניתן ללמוד מדברי יוסף בן מתתיהו.

כיצד נסביר את הדיווחים החוזרים ונשנים על הפרנויה של הורדוס מפני קשר נגדו, בד בבד עם הארמונות בהם ביקש להתרועע עם אורחים רבים? שמא ניתן לומר כי המצבים המתוארים על ידי יוסף בן מתתיהו משקפים התפרצויות נקודתיות, חוזרות ונשנות, אולי במצבי לחץ ומשבר, בעוד שבהתנהלותו השגרתית, הורדוס ביקש את קרבתם של אנשיו. במקביל לכך, ברצוני להציע כי התיאורים אצל יוסף בן מתתיהו בדבר הפרעות האישיות והתפרצויות של הורדוס הם בגדר הגזמה. ניתן להטיל ספק באמינותם משני היבטים הכרוכים במקור עליהם הם מבוססים – ניקולאוס מדמשק.

דברי יוסף בן מתתיהו על התנהגותו של הורדוס בשני העשורים הראשונים למלכותו, כמו כמעט כל דבריו על המלך, מבוססים על עדותו של יועצו ואיש סודו של הורדוס, ניקולאוס מדמשק (Shutt 1961: 79–93; Toher 2001). ניקולאוס שהה קודם לכן בחצרם של אנטוניוס וקליאופטרה, ולאחר מות הורדוס כתב את חיבורו המקיף, ההיסטוריה האוניברסלית ב-144 ספרים (שמעט מאד מהם שרד), תוך התייחסות מקפת למלכות הורדוס. אולם, ייתכן שניקולאוס הפך ליד ימינו של הורדוס רק בשלב מאוחר יחסית של מלכותו (אמנם אפשר שהוא הכיר את הורדוס לפני כן, אך לא מקרוב). העדות הראשונה שיש בידינו לקשר בין השניים היא משנת 14 לפנה"ס, בשנה ה-24 למלכותו של הורדוס, כשניקולאוס התלווה להורדוס למסע לאיוניה (קדמ' טז 29–58), ואין לדעת מתי החל ניקולאוס את פעילותו בחצר הורדוס. מכל מקום, אין ספק שניקולאוס לא הכיר את הורדוס בראשית ימי מלכותו ולא היה עד לאירועים רבים בחצר המלך בהם התגלה פחד הרדיפה של הורדוס, על אף שהוא מדווח אליהם. ייתכן שהוא התבסס על דברים ששמע מפני אנשי החצר וקרובי המשפחה של הורדוס, שהיו עשויים להיות מגמתיים (בניסיון לערער על

³¹ להפרעת האישיות הפרנואידית של הורדוס, ראו: למשל קדמ' טז 241–243; שליט תש"ך: 294–299; כשר וויצטום 2007.

הלגיטימיות של שלטון הורדוס) או שהושפע מהיכרותו את התנהגותו החריגה של המלך בתקופה מאוחרת יותר.

יתרה מזו, מקובל להניח, בעקבות דברי יוסף בן מתתיהו (קדמ' יד 8; טז 183–187) כי מטרתו של ניקולאוס בסוקרו את מלכותו של הורדוס במסגרת חיבור היסטוריה האוניברסלית שלו הייתה להחניף להורדוס. אולם, לאחרונה מארק טוהר עמד על כך שיוסף בן מתתיהו לא דייק בכך (ואולי אף עשה כן במכוון משיקולים אפולוגטיים על מנת לפסול את אמינותו של ניקולאוס). שכן, בניגוד לדברי יוסף בן מתתיהו, ניקולאוס כתב את הדברים לא עבור הורדוס עצמו אלא רק לאחר מות המלך, וככל הנראה ברומא. חשוב מכך, נראה שניקולאוס דווקא האריך בתיאור הקווים השליליים באופיו של הורדוס (כפי שעולה מראשית קדמ' טו). כך למשל, ניקולאוס מבקר את הורדוס על כך שלא הקשיב לעצתו למלך שלא להוציא להורג את שני בניו ממרים החשמונאים, אלכסנדר ואריסטובולוס, ושבעקבות סירובו לשמוע לעצתו באו כל הצרות הנוראות על בית הורדוס.³² נראה שבכך ניסה ניקולאוס להגן על שמו הטוב שלו עצמו לטובת עתיד הקריירה שלו בחצר בית הורדוס, שהרי הוא המשיך למשוך בחוטים גם לאחר מות המלך (Toher 2009).

מכל זאת עולה כי ייתכן שניקולאוס הגזים בתיאור חוסר היציבות הנפשית של הורדוס כדי לטהר את שמו שלו, ולא יכול היה לדעת לאשורם את הפרטים בדבר התנהגותו של הורדוס בראשית, ואולי גם באמצע ימי מלכותו.

יש גם לשים לב לכך כי יוסף בן מתתיהו השתמש בידיעותיו המפורטות אודות תולדותיו של הורדוס על מנת ליצור עניין אצל הקורא ההלניסטי-רומי. הן במלחמת היהודים ובייחוד בקדמוניות היהודים הוא שילב אמצעים רטוריים, קישוטים דרמטיים, קולו של המספר, הערות והערכות שלו עצמו, וכל זאת במטרה להרשים את הקורא, לערב אותו בעלילה, ולפרוט על רגשותיו. תולדותיו של הורדוס בכתבי יוסף בן מתתיהו הינם ספרות לא פחות מאשר היסטוריה (Landau 2006).

לאור כל זאת, יש לקבל את עדותם של הארמונות על כך שבראשית ימי מלכותו, הורדוס היה מעוניין ליצור קשר עם אנשי חצרו ואורחיו. סבורני כי הם מהימנים ומציאותיים יותר מאשר התיאורים הדרמטיים אצל יוסף בן מתתיהו.

סביר להניח שיוסף בן מתתיהו כלל לא היה מודע לבעיות המהימנות והדייקנות של מקורו העיקרי, ומכל מקום נראה שדברי הביקורת שהוסיף ביחס ליחסו של הורדוס לחוקי היהודים נבעו מדימויו הציבורי של הורדוס שנים רבות לאחר מכן (ראו למשל ההשוואה שערך בין הורדוס לאגריפס הראשון קדמ' יט 328–331).

מסקנתנו המרכזית, לפיכך, היא כי הארמונות על מקוואותיהם ואולמות קבלת הפנים מעידים שהורדוס התאמץ להיראות כמלך יהודי בהלכותיו ומאיר פנים לאורחיו. אולם, ככל שניתן ללמוד מדברי יוסף בן מתתיהו, המלך נכשל כשלון גמור בניסיונו לעצב לעצמו דימוי ציבורי חיובי. בסופו של דבר, ניתוחנו את ארמונותיו מעידים על הורדוס בעיני עצמו ואולי גם בעיני חלק ממקורביו. אך דימויו העצמי היה שונה מאד מכפי שהצטייר לימים ונחקק בזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי.

³² לדברי ניקולאוס בפרגמנטים ששרדו מכתביו, ראו: Stern 1976: 251, 253; Jacoby 1926: no. 90, F 136.4.

ביבליוגרפיה

- גבע, ה', 1992, "ירושלים", בתוך: א' שטרן (עורך), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל, ירושלים, עמ' 642–646.
- גרוסברג, א', תשס"א, "המטהרת שבמרחץ" – מקווה טהרה בבית המרחץ", קתדרה, 99, עמ' 171–184.
- כשר, א', וויצטום א' 2007. הורדוס – מלך רדוף ורודף, חיפה.
- נצר, א', תש"ס, ארמונות החשמונאים והורדוס, ירושלים.
- רגב, א', תשנ"ו, "מקוואות טהרה של מעמדות וכיתות בישראל בימי בית שני", קתדרה, 79, עמ' 3–21.
- רייך, ר', תש"ן, "מקוואות טהרה יהודיים בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שליט, א', תש"ך, הורדוס המלך: האיש ופועלו, ירושלים.
- Cohen, S.J.D., 1998a, "Was Herod Jewish?", in: *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*, Berkeley and Los Angeles, pp. 13–24.
- Cohen, S.J.D., 1998b, "The Origins of the Matrilinial Principle in Rabbinic Law", in: *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*, Berkeley and Los Angeles, pp. 263–307.
- Corbo, V., 1979, "Macheronte, La Reggia – Fortezza Erodianna", *Libber Annuus*, 29, pp. 315–326.
- Foerster, G., 1995, *Masada V: The Yigael Yadin Excavations 1963–1965 Final Reports: Art and Architecture*, Jerusalem.
- Fuks, G., 2002, "Josephus on Herod's Attitude towards Jewish Religion: the Darker Side", *Journal of Jewish Studies*, 53.2, pp. 238–245.
- Gleason, K.L., 1998, "The Promontory Palace at Caesarea Maritima: Preliminary Praetorium", *Journal of Roman Archaeology*, 11, pp. 23–52.
- Grahame, M., 2000, *Reading Space: Social Interaction and Identity in the Houses of Roman Pompeii*, Oxford.
- Herman, G., 1997, "The Court Society of the Hellenistic Age", in: P. Cartledge, P. Garnsey, and E. Gruen (eds.), *Hellenistic Constructs: Essays in Culture, History, and Historiography*, Berkeley and Los Angeles, pp. 199–224.
- Hillier, B. and Hanson, J., 1984, *The Social Logic of Space*, Cambridge.
- Jacoby, F., 1926, *Die Fragmente der griechischen Historiker 2A: Universalgeschichte und Hellenica*, Berlin.
- Kokkinos, N., 1998, *The Herodian Dynasty*, Sheffield.
- Kokkinos, N., 2007, "The Royal Court of the Herods", in: N. Kokkinos (ed.), *The World of the Herods, Vol. 1 of the International Conference*

- The World of the Herods and the Nabataeans held at the British Museum, 17–19 April 2001*, Stuttgart and München, pp. 279–303.
- Landau, T., 2006, *Out-Heroding Herod: Josephus, Rhetoric, and Herod Narratives*, Leiden,
- Netzer, E., 1981, *Greater Herodium*, Qedem 13, Jerusalem.
- Netzer, E., 1991, *Masada III. The Yigael Yadin Excavations 1963–1965 Final Reports: The Buildings. Stratigraphy and Architecture*, Jerusalem.
- Netzer, E., 1996, “The Promontory Palace”, in: A. Raban and K.G. Holum (eds.), *Caesarea Maritima: A Retrospect after Two Millennia*, Leiden, pp. 193–201.
- Netzer, E., 1999, “Herodian Bath-Houses”, in: J. DeLaine and D.E. Johnston (eds.), *Roman Baths and Society, Part I: Bathing and Society (JRA Suppl. Series, 37)*, Portsmouth RI, pp. 45–55.
- Netzer, E., 2001, *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho: Final Reports of the 1973–1987 Excavations*, vol. I: *Stratigraphy and Architecture*, Jerusalem.
- Netzer, E., 2004, *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho*, vol. II: *Stratigraphy and Architecture: The Coins*, Jerusalem.
- Netzer, E., 2006, *The Architecture of Herod: The Great Builder*, Tübingen.
- Nielsen, I., 1994, *Hellenistic Palaces: Tradition and Renewal*, Aarhus.
- Y. Porat, 2000, “Caesarea”-1994-1999”, *Excavations and Surveys in Israel*, 112, p. 34*-40*.
- Regev, E., 2009, “Access Analysis of Kh. Qumran: Reading Spatial Organization and Social Boundaries”, *Bulletin of the American School of Oriental Research*, 355, pp. 85–99.
- Regev, E., 2010, “Herod's Jewish Ideology Facing Romanization: On Intermarriage, Ritual Baths and Speeches”, *Jewish Quarterly Review* 100.2, pp. 197–222.
- Regev, E., 2011, “Royal Ideology in the Hasmonean Palaces in Jericho”, *Bulletin of the American School of Oriental Research*, 363, pp. 45–72.
- Regev, E., 2012, “Inside Herod's Courts: Social Relations and Royal Ideology in the Herodian Palaces”, *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*, 43, pp. 180–214.
- Reich, R., 1988, “The Hot Bathhouse (balneum), the Miqweh and the Jewish Community in the Second Temple Period,” *Journal of Jewish Studies*, 39, pp. 102–107.
- Richardson, P., 1999, *Herod: King of the Jews and Friend of the Romans*, Edinburgh.

- Rocca, S., 2008, *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical World*, Tübingen.
- Shutt, R.J.H., 1961, *Studies in Josephus*, London.
- Spawforth, T., 2007, "Introduction", in: A.J.S Spawforth (ed.), *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, Cambridge, pp. 1–16.
- Stern, M., 1976, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, Jerusalem vol. 1.
- Strootman, R., 2007, "The Hellenistic Royal Court: Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336–30 BCE", PhD. diss., University of Utrecht.
- Toher, M., 2001, "Nicolaus and Herod in the Antiquitates Juaicae," *Harvard Studies in Classical Philology*, 101, pp. 427–47.
- Toher, M., 2009, "Herod, Augustus, and Nicolaus of Damascus", in: D.M. Jacobson and N. Kokkinos (eds.), *Herod and Augustus: Papers Presented at the IJS Conference, 21st–23rd June 2005*, Leiden, pp. 65–81.
- Wallace-Hadrill, A., 1982, "Civilis Princeps: Between Citizen and King", *Journal of Roman Studies*, 72, pp. 32–48.
- Yegul, F., 1992, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, New York, Cambridge MA and London.
- Zissu, B., and Amit, D., 2008, "Common Judaism, Common Purity, and the Second Temple Period Judean *Miqwa'ot* (Ritual Immersion Baths)", in: W. McCready and A. Reinhartz (eds.), *Common Judaism, Explorations in Second-Temple Judaism*, Minneapolis, pp. 47–62.